

13. ELEMENTS ORNAMENTALS NEOLÍTICS EN MATÈRIES DURES ANIMALS (PETXINA I DENT) RECUPERATS A LES MINES 84 I 85 DE GAVÀ

Ferran BORRELL

*SCHOOL OF ARTS, HISTORIES AND CULTURES. THE UNIVERSITY OF MANCHESTER
SAPPO. DEPARTAMENT DE PREHISTÒRIA. UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA*

Alicia ESTRADA (†)

*SERP. UNIVERSITAT DE BARCELONA. DEPARTAMENT DE PREHISTÒRIA,
HISTÒRIA ANTIGA I ARQUEOLOGIA*

1. Introducció

En aquest capítol s'estudia el conjunt ornamental realitzat a partir de diferents tipus de matèries dures animals, concretament, amb ullal de suïd, i amb petxina. A banda dels materials que es presenten a continuació, també s'ha recuperat un collaret de corall vermell a la mina 83, que, atesa la seva singularitat, es presenta en un capítol a part (vegeu el capítol 14). D'altra banda, no es descarta la possibilitat que els punxons o espàtules perforades fetes amb os puguin haver tingut una funció ornamental, potser com a passa-

dors de cabell, tal com han suggerit reiteradament alguns autors (Serra Ràfols, 1947; Pascual Benito, 1998). De la mateixa manera, la presència de certes restes de malacofauna, concretament de *Glycymeris* sp, a l'interior de les mines també podria tenir a veure amb la fabricació d'elements ornamentals o amb altres funcions, tal com s'ha assenyalat al capítol corresponent (vegeu l'estudi malacològic d'A. Estrada), i no pas amb restes vinculades a activitats estrictament subsistencials.

Mina 84

Anàlisi dels materials

Es va recuperar un conjunt de quatre ullals de suïd que formaven part de l'aixovar funerari trobat a l'interior de l'espai sepulcral de la mina 84. La seva relació amb els dos individus que hi van ser enterrats és difícil d'establir. No obstant això, per la seva proximitat, sembla que podrien tenir més relació amb l'individu 1 que amb el 2. Les restes recuperades són les següents.

M84-65

Ullal inferior esquerre de suïd mascle. Presenta una perforació de secció cònica a la part proximal (diàmetre: 2,3).

M84-80

Ullal inferior dret de suïd mascle.

M84-92

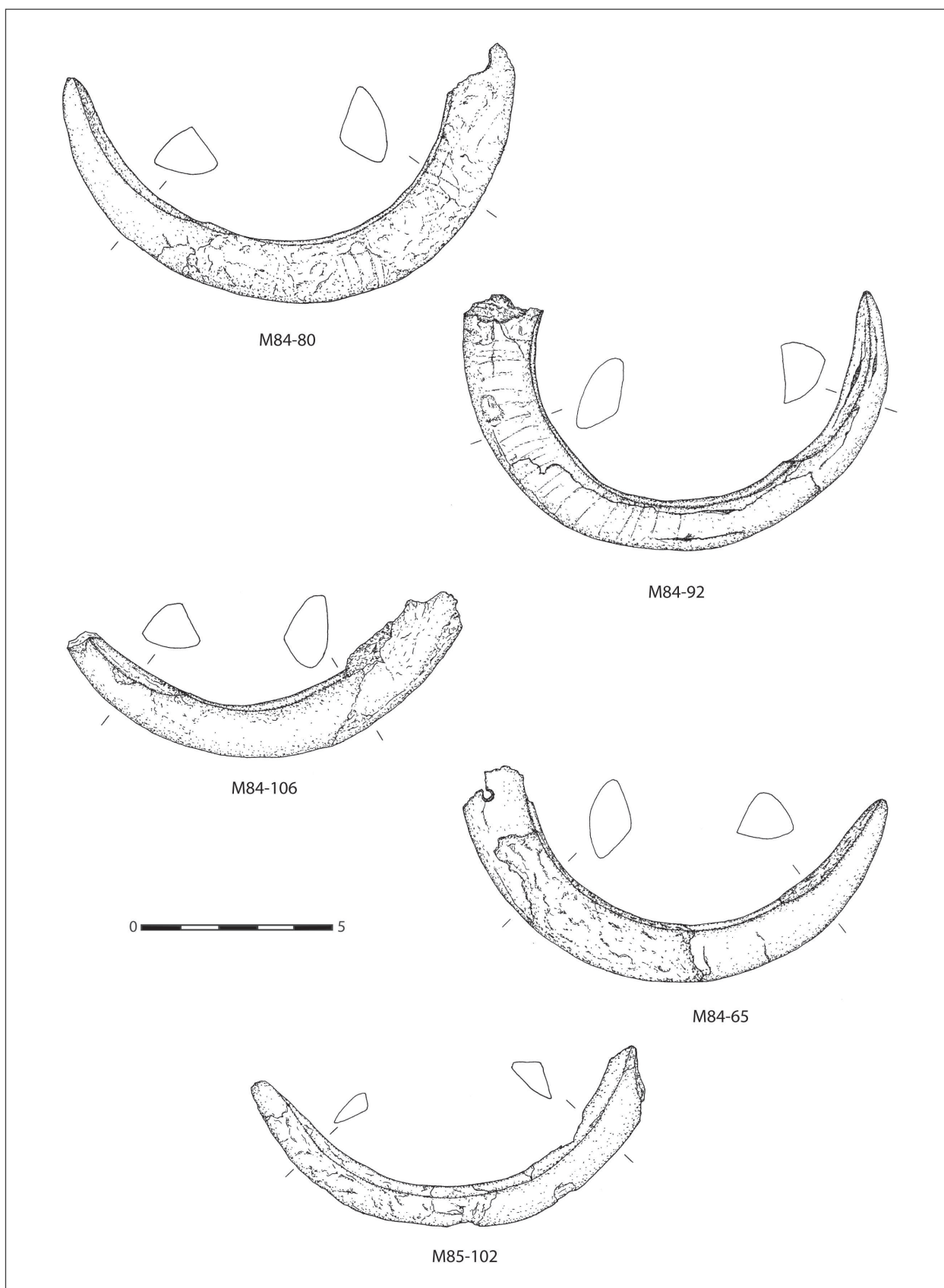
Ullal inferior esquerre de suïd mascle.

M84-106

Ullal inferior dret de suïd mascle. Bastant meteoritzat.

Interpretació del conjunt

El fet que un dels ullals presenti una perforació cònica a l'extrem proximal, juntament amb la mala preservació dels extrems proximals de la resta d'ullals, fa suposar que

LÀMINA 1. ULLALS DE SUID PROCEDENTS DE LES MINES 84 I 85.

tots podrien haver estat perforats. Els ullals de suïd, que correspondrien als tipus 1.4. de Camps-Fabrer (1991) o C.1.2. de Pascual Benito (1998), semblen aparèixer en grups de dos (dret i esquerre) i possiblement pertanyen al

mateix animal. Aquest fet permet plantejar la possibilitat que el penjoll estigués format com a mínim per dos ullals, que podrien haver-se exhibit a la zona pectoral de l'individu.

Mina 85

Es va trobar un nombre elevat de fragments de *Dentalium* sp. i un ullal de suïd que formaven part del ric dipòsit de materials trobat a l'extrem final de la galeria 1. A continuació s'analitzen els materials.

Anàlisi dels materials

En aquest cas, i a diferència de l'aixovar de la mina 84, només s'ha recuperat un únic exemplar d'ullal de suïd.

M85-102

Ullal inferior de suïd mascle. Seccionat longitudinalment. La mala preservació de la peça, especialment del terç proximal, no permet determinar si estava perforat o no.

Pel que fa a les restes de *Dentalium* sp., cal dir que són nombroses i que es trobaven agrupades en una zona.

M85-29 i 96

Es tracta de diverses agrupacions de fragments de *Dentalium* sp. Se n'ha comptabilitzat un total de 79. En general, estan molt alterats i, en alguns casos, també estan rodats. Les mides dels fragments varien entre els 8 i els 20 mm de llargada i els 1,5 mm i els 4 mm d'amplada. En alguns casos, els fragments estan encaixats els uns dins dels altres, tot aprofitant la seva forma cònica, fet que permet conèixer com estaven enfilats.

Interpretació del conjunt

La revisió de la bibliografia existent permet evidenciar que la presència d'un únic ullal de suïd en contextos no alterats és un fet força excepcional. En gairebé tots els casos en què apareixen en contextos tancats (normalment sepulcrales), n'apareixen dos o un múltiple de dos, tal com s'ha pogut documentar a la mateixa mina 84. El fet que a la mina 85 només se n'hagi trobat un podria explicar-se perquè no es tracta d'una part d'un aixovar funerari, sinó d'un dipòsit excepcional de materials, la significació del qual és difícil d'establir.

La presència de restes de *Dentalium* sp., sembla estar vinculada amb la seva utilització com a element ornamental i la confecció d'un o més collarets/braçalets. La captació d'aquestes conquilles s'hauria pogut dur a terme directament a les platges properes a Gavà. El seu ús com a element ornamental amb prou feines hauria requerit que se'n manipulés la closca. La seva forma tubular/cònica característica permet, en la major part dels casos, l'enfilall directe. En el cas que la curvatura sigui molt pronunciada, només cal seccionar un dels extrems per permetre'l. En algun jaciment, però, s'ha pogut constatar l'ús de fragments de *Dentalium* sp. per a l'elaboració de denes discoïdals, com ara a la cova de la Ventana o a la cova del Hoyo de la Mina (Málaga) (Teruel, 1986).

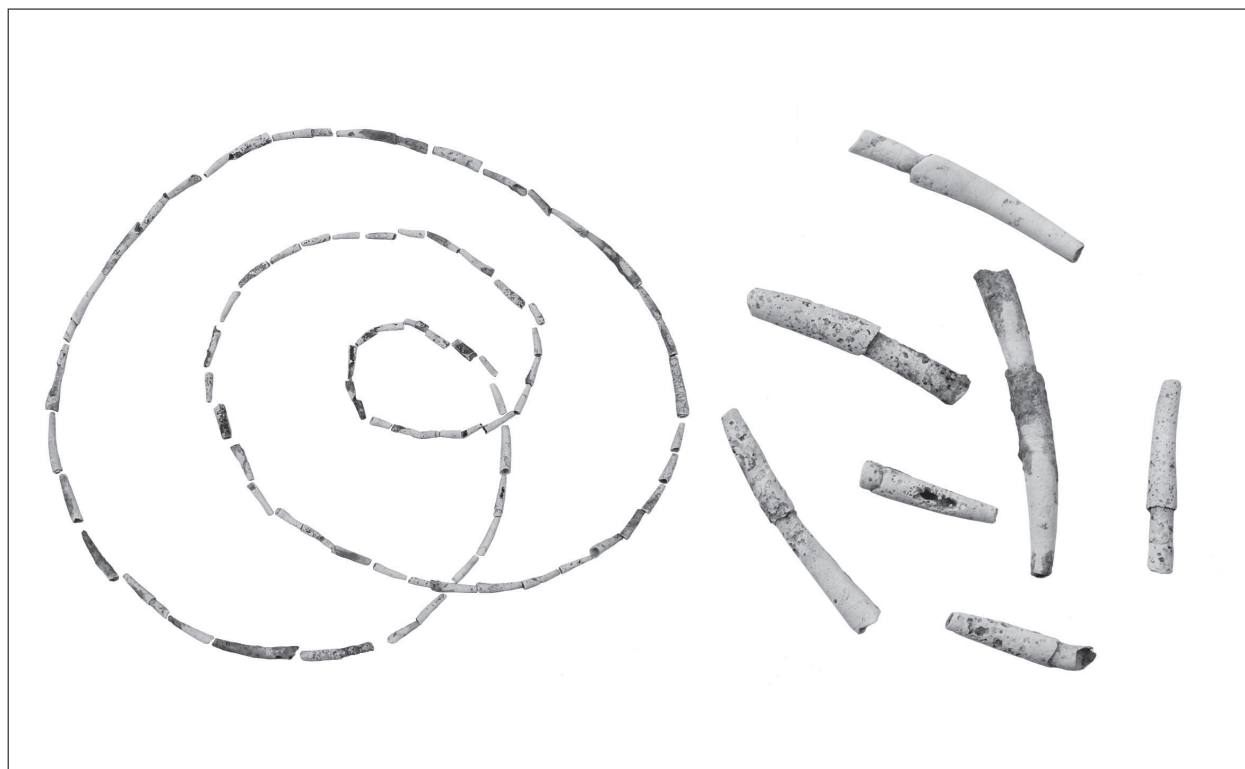

FIGURA 1. RECONSTRUCCIÓ IDEAL DEL COLLARET FET AMB *DENTALIUM* SP. (ESQUERRA) I UN DETALL DE DIVERSOS FRAGMENTES TAL COM ES VAN TROBAR FICATS ELS UNS DINS DELS ALTRES (DRETA).

Contextualització del conjunt i conclusions

El conjunt d'elements ornamentals recuperat durant l'excavació de les mines 84 i 85 del sector de la serra de les Ferreres és destacable pel seu context d'aparició (contextos tancats: sepulcral i dipòsit votiu) i perquè es tracta del jaciment de les Mines Prehistòriques de Gavà, on un conjunt com aquest i en tan bon estat de conservació és del tot inèdit. És per això que cal fer-ne una acurada contextualització, a més de diverses consideracions.

La presència d'ullals de suïd, independentment de si estan perforats o no, és freqüent als aixovars funeraris dels sepulcres de fossa durant el neolític mitjà, tal com es constata amb la consulta d'obres recopilatòries del nord-est peninsular (Ripoll i Llongueras, 1963; Muñoz, 1965), malgrat que la seva presència no es limita a aquest període cronològic.

Al sud de França, també són recurrents des del neolític antic fins al bronze antic (Barge, 1982). Concretament, a la zona del Languedoc Oriental, la presència d'ullals de suïd és habitual al neolític antic i perduren durant el chasséen al Lodévois, la vall baixa de l'Hérault, Grands Causses, Villeneuve-Tolosanne i a la Provença (Barge, 1988).

A la resta del llevant mediterrani peninsular també són recurrents (Martí, 1980; Teruel, 1986; Pascual-Benito, 1998). Així, doncs, s'han documentat ullals de suïd i seccions/facets d'ullals a la cova de la Sarsa i a la cova de l'Or, amb doble perforació al mateix extrem en aquest últim jaciment (Martí, 1980); també se n'han trobat de perforats i decorats a la cova de Murciélagos (Teruel, 1986), a més de les facetes sense perforar a l'Alqueria de Sant Andreu (Gandia) (Pascual Beneyto *et al.*, 2008).

Pel que fa a Catalunya, la presència d'ullals de suïd durant el neolític mitjà és, com ja s'ha dit, força recurrent. Sense ànim d'ésser exhaustius, volem destacar els ullals trobats a la Bòbila Madurell (Pou *et al.*, 1995), Camí de Can Grau (Pou i Martí, 1999), Pla del Riu de Marcetes (Guitart, 1986-87) i un llarg etc. Com a curiositat, ens agradaria destacar que, en la majoria dels casos, el nombre d'ullals recuperats ha estat de dos o múltiple de dos. Alguns exemples no citats fins ara d'aquest fenomen són els trobats a Can Vallés (El Bruc), Palà de Coma (Bergús), Necròpolis del Llord (Castellar de la Ribera), El Soler (Riner), Vinya del Picó (Solsona) i molts d'altres (Ripoll i Llongueras, 1963).

La presència de fragments de *Dentalium* sp. és molt habitual en una àmplia àrea geogràfica de l'occident europeu i ha estat documentada a la Península Ibèrica des

del magdalenian, a la cova d'Erralla (Altuna, 1985), fins al període ibèric, a la Peña del Moro (Miró *et al.*, 1982). Aquestes restes són abundants tant al llevant mediterrani, com a l'arc cantàbric i sovint també a les terres de l'interior.

Sense ànim de ser exhaustius, citem alguns exemples a prop del litoral cantàbric, com ara les restes trobades que formen part del nivell sepulcral calcolític de Pico Ramos (Muskiz, Bizkaia) (Moreno i Zapata, 1995), al dolmen d'Aizibita (Ciraqui, Navarra) (Amor i Vélaz, 1998) o en zones d'interior, com ara la cova del Moro de Olvena (Huesca) (Alday, 1995).

Al llevant Mediterrani també són molt abundants. A la zona del Languedoc Oriental, hi són presents durant bona part de la prehistòria, especialment durant el període cardial i durant tot el neolític mitjà (Barge, 1987, 1988). Al llevant valencià, també estan força ben representats durant el període neolític a la cova de l'Or, a la de Cendres (Martí, 1980; Pascual-Benito, 1996), a l'Alqueria de Sant Andreu (Pascual Beneyto, 2008), al Barranquet de Oliva (València) (Esquembre *et al.*, 2008), a la cova del Lagrimal, a la de las Lechuzas, a la del Puntal de los Carniceros i al jaciment de casa de Lara, així com en períodes posteriors, com ara al poblat del tercer mil·lenni del Niuet (Alqueria d'Asnar) (Bernabeu *et al.*, 1994).

A la zona de Catalunya, durant el neolític, els fragments de *Dentalium* sp. són força habituals en diversos jaciments del litoral i de l'interior. Així, doncs, se'n troben algunes restes a la Draga (Banyoles) (Bosch *et al.*, 2000), a Arceda (Llobera) (Muñoz, 1965) i a Savassona (Tavernoles) (Guitart, 1986), com a exemples de zones d'interior. Tanmateix són força més abundants als jaciments propers a la costa, com ara a la cova de les Madrigueres (Bigues-Riells) (Ten, 1980), el Barranc d'en Fabra (Amposta) (Esteve, 2000) o l'espectacular collaret trobat al Cau d'en Serra (Picamoixons, Valls) (Vilaseca, 1940).

En conclusió, el material estudiat ens acosta a la riquesa, varietat i importància dels objectes d'ornament durant el neolític mitjà, amb una sèrie d'elements de llarga perduració cronològica i una gran distribució geogràfica. Aquest fet constata el rol dels ornaments com a instruments d'identitat intergrup i/o intragrupal, així com a elements d'intercanvi, evidenciant l'existència d'importants xarxes de relacions entre comunitats probablement força allunyades, tal com testimonia també la circulació de determinades matèries primeres.

Bibliografia

- AMOR, M. I VÉLAZ, D. (1998): "Objetos de adorno personal en el dolmen de Aizibita (Cirauqui, Navarra)", *Cuadernos de Arqueología de Navarra* 6, pàg. 7-31.
- ALDAY, A. (1995): "Los elementos de adorno personal de la cueva de Moro de Olvena y sus derivaciones cronológico-culturales", *Boskán* 12, pàg. 193-214.
- ALTUNA, J. (1985): "Los moluscos marinos de Erralla", *Munibe* 37, pàg. 119-121.
- BARCIELA, V. (2008): *Adorno y simbolismo. Los adornos personales del Neolítico y Eneolítico en Villena (Alicante)*, Fundación Municipal "José María Soler", Villena.
- BARGE, H. (1982): *Les parures du néolithique ancien au début des l'âge des métaux en Languedoc*, Ed. du CNRS, París.
- BARGE, H. (1987): "Les parures du Néolithique Ancien dans le midi de la France", *Premières Communautés Paysannes en Méditerranée occidentale*, CNRS, París, pàg. 567-574.
- BARGE, H. (1988): "Les parures chasséennes en Languedoc oriental", *Le Chasseenne en Languedoc oriental. Hommage à Jean Arnal*, Montpellier, pàg. 223-231.
- BERNABEU, J., PASCUAL, J.L., OROZCO, T., BADAL, E., FUMANAL, M.^a I GARCÍA, O. (1994): "El utillaje óseo, los adornos, la malacofauna y las manifestaciones religiosas de Niuet", *Recerques del Museu d'Alcoi* 3, pàg. 9-74.
- BOSCH, A., CHINCHILLA, J. I TARRÚS, J. (2000): *El poblament llacustre de la Draga. Excavacions de 1990 a 1998*, Monografies del CASC 2, Museu d'Arqueologia de Catalunya.
- CAMPS-FABRER, H. (ed.) (1991): *Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique. Cahier IV. Objets de parure*, Publications de l'Université de Provence.
- ESQUEMBRE, M.A., BORONAT, J.D., JOVER, F.J., MOLINA, F.J., LUJÁN, A., FERNÁNDEZ, J., MARTÍNEZ, J., MARTÍNEZ, R., IBORRA, P., FERRER, C., RUIZ, R. I ORTEGA, J.R. (2008): "El yacimiento neolítico del Barranquet de Oliva (Valencia)", a *IV Congreso del Neolítico Peninsular*, HERNÁNDEZ, M.S., SOLER J.A. I LÓPEZ, J.A. (Eds.), Tomo I, Museo Arqueológico de Alicante, Alicante, pàg. 183-190.
- ESTEVE, F. (2000): *Recerques arqueològiques a la Ribera Baixa de l'Ebre*, I: Prehistòria, Museu del Montsià - Ajuntament d'Amposta.
- GUITART, I. (1986): "Objectes d'ornament personals prehistòrics del Moianès i d'Osona al Museu Episcopal de Vic", *Ausa* XII/116, pàg. 1-19.
- GUITART, I. (1986-1987): "La necròpolis neolítica del Pla del Riu de les Marcetes (Manresa, Bages)", *Tribuna d'Arqueologia* 1986-1987, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, pàg. 41-47.
- MARTÍ, B. (1980): "La industria de sílex, la piedra pulimentada, los objetos de adorno de hueso y concha, y la cerámica", a *VVAA Cova de l'Or (Beniarrés-Alicante)*. Servicio de Investigación Prehistórica 65, pàg. 28-132.
- MIRÓ, C., MOLIST, N. I SOLIAS, J.M. (1982) "Excavacions al poblament ibèric de la Penya del Moro de Sant Just Desvern (Barcelonès). Campanyes 1974-1975 i 1977-1981. Apèndix II: la fauna", *Monografies Arqueològiques* 1, Institut de Prehistòria i Arqueologia, Barcelona.
- MORENO, R. I ZAPATA, L. (1995): "Malacofauna del depósito sepulcral de Pico Ramos (Muskiz, Bizkaia)", *Munibe* 47, pàg. 187-197.
- MUÑOZ, A.M. (1965) *La cultura neolítica catalana de los "sepulcros de fosa"*, Instituto de Arqueología y Prehistoria. UB, Barcelona.
- PASCUAL BENEYTO, J., BARBERÀ MICÓ, M., LÓPEZ, M., CARDONA, J., ROVIRA, S. I PASCUAL BENITO, J.L. (2008): "L'Alqueria de Sant Andreu (Gandia). Avanç sobre un assentament costaner de finals del neolític", a *IV Congreso del Neolítico Peninsular*, HERNÁNDEZ, M.S., SOLER, J.A. I LÓPEZ, J.A. (eds.), Tomo I, Museo Arqueológico de Alicante, Alicante, pàg. 58-69.
- PASCUAL-BENITO, J.L. (1996): "Los adornos del Neolítico I en el País Valenciano", *Recerques del Museu d'Alcoi* V, pàg. 17-52.
- PASCUAL-BENITO, J.L. (1998): *Utillaje óseo, adornos, e ídolos neolíticos valencianos*, Servicio de Investigación Prehistórica, Diputación Provincial de Valencia.
- POU, R. I MARTÍ, M. (1999): *El Camí de Can Grau. La Roca del Vallès. Una necròpolis de sepultures en fosa del Neolític Mitjà*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona.
- POU, R., MARTÍ, M., BORDAS, A., DÍAZ, J. I MARTÍN, A. (1995): "La cultura de los "sepulcros de fosa" en el Vallès. Los yacimientos de "Bòbila Madurell" y "Camí de Can Grau" (Sant Quirze del Vallès y La Roca del Vallès - Barcelona-)", a A.A.V.V., *I Congrés de Neolític a la Península Ibérica*, Gavà-Bellaterra, 1995, *Rubricatum*, 1 (II), Museu de Gavà, pàg. 519-526.
- RIPOLL, E. I LLONGUERAS, M. (1963): "La cultura neolítica de los sepulcros de fosa", *Ampurias*, XXV, pàg. 1-90.
- SERRA RÀFOLS, J. DE C. (1947): "La exploración de la necrópolis neolíticas de la Bóvila Madurell en Sant Quirze de Galliners", *Anuario del Museo de Sabadell* III, pàg. 57-75.
- TERUEL, M.A. (1986): "Objetos de adorno en el neolítico de Andalucía Oriental. Síntesis tipológica", *Cuadernos de Prehistoria de la Universidad de Granada*, 11, pàg. 9-26.
- VILASECA, S. (1940): "El Cau d'en Serra", *Ampurias* II, pàg. 145-158.

